

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Cilt/Volume 6, Sayı/Issue 12, Temmuz/July 2024, ss. 613-622.

Geliş Tarihi–Received Date: 31.01.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 20.05.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

RUSLARIN TÜRKİSTAN’DA PAMUK ÜRETİMİ VE TİCARETİ

 10.53718/gttad.142890

 YUSUF KILIÇASLAN *

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Rusların, Bolşevik Devrim’ine kadar Türkistan’da uygulamış olduğu pamuk ekimi ve ticaretini ayrıntılarıyla ortaya koymaktır. Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği’nin varlığını vasal da olsa devam ettirmelerinden sebep çalışmanın kapsamı dışında bırakılmış, Türkistan Genel Valiliği’ne bağlı Seyhun (Sır Derya) havzasında yapılan pamuk ekimi ve ticareti ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Zira Ruslar tarafından tutulan istatistiksel raporların çerçevesi de bu doğrultudadır. Türkistan’da pamuk ekimi tarihin eski dönemlerine kadar uzanmaktadır. Rus işgalinden evvel bölgede pamuk tarımı aile işletmelerinin ihtiyacını karşılayacak ölçüde gerçekleştirilmiş, büyük alanlarda yoğun bir tarım söz konusu değildir. Bunun başlıca sebebiyse pamuk tarımının fazlaca iş gücü gerektirmesi ve dolayısıyla maliyetli bir kültür bitkisi olmasıdır. Türkistan’da hanlık idarecileri tarafından vergiler genelde aynı olarak toplanmış, pamukta vergilerin ödenmesinde sıkça başvurulan bir ödeme aracı olarak kullanılmıştır. Türkistan’da bölgeye has “guza” pamuk çeşidi sayesinde eski usulde devam ettirilen pamuk tarımı Rusların bölgeyi işgaliyle birlikte değişmeye başlamıştır. Tohum denemeleri sayesinde bir Amerikan pamuk tohumu çeşidi olan uplandın bölgeye uyum sağlaması ve yüksek verim elde edilmesi büyük sermaye sahiplerinin dikkatini bölgeye çekmiştir. Özellikle Taşkent Vahası Rus sermayesinin yoğun olarak yerleştiği ve büyük arazi kiralamaalarının yapıldığı bir uygulama üssüne dönüşmüştür. Ancak bölgenin büyük tarım arazilerini sulama kapasitesinin ve iş gücünün yetersiz oluşu bu girişimleri yavaşlatmış, tekrar eski düzende yani küçük çiftlikler ve aile tarımı şeklinde pamuk üretimi yapılmaya devam etmiştir. Üretim mekanizmasının tekrar eski haline dönmesinde önemli nedenlerden bir diğeryse pamuğu üreticiden alıp işlemenin üretmekten daha kârlı olduğunun anlaşılmasıdır. Türkistan’da pamuk ekiminin devamlılığını sağlayan yegâne faktörlerin başında kredilendirme sistemi gelmektedir. Bünyesinde birçok usulsüzlüğü barındıran bu sistem Rus sömürgecinin Türkistan’da bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerel ahali arasında casuslar satın alınarak, özellikle kış aylarında çiftçinin neye ihtiyacı olduğunun tespiti yapılmış ve büyük şirketler için çalışan casuslar tarafından halk kredi almaya teşvik edilmiştir. Yerel ahali arasında büyük şirketlerin taşeronu olarak görev yapan bu kişilerin bir diğer görevi ise kredi almak isteyen çiftçilerin arazi değerlemesini yapmak ve bu doğrultuda kredi verilmesini sağlamaktır. Kredilendirme sisteminde şartlar pamuk şirketleri tarafından belirlenmiş ve karşı tarafın buna uymadığı takdirde maruz kalacağı yaptırımlar iki kambiyo senedi halinde düzenlenerek imzalanmıştır. Artık o andan itibaren pamuk alımının nasıl yapılacağı, fiyatın neye göre belirleneceği, aksi durumlarda ortaya çıkacak anlaşmazlıklarda sorunun nasıl çözüleceği ve eğer öngörülen pamuk üretimi gerçekleşmezse üreticinin bunu nasıl karşılayacağını belirlenmesi imtiyaz sahibi şirketlerin inisiyatifine bırakılmıştır. Dolayısıyla bu durumda taahhüt ettiği şartları karşılamak üretici için zaruri hale gelmiştir. Aslında bu sistem kredilendirmeden daha çok bir tefecilik düzenidir çünkü imza edilen kambiyo senetleri ağır şartlar sunmasının yanında krediler gecikmeli olarak ve taksitler halinde üreticilere ödenmiş, ancak faizin işlenmesi ise imza tarihinde yekûn miktar üzerinden başlatılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rusya, Pamuk, Upland, Ticaret.

* Dr., İstanbul/TÜRKİYE, E-Posta, Kilicaslan670@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9056-777X.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal in detail the cotton cultivation and trade practiced by the Russians in Turkestan until the Bolshevik revolution. Since the Emirates of Khiva and Bukhara continued to exist, albeit as vassals, they were excluded from the scope of the study, and the cotton cultivation and trade in the Sır-Derya basin under the Turkestan Governorate was discussed in detail. This is also the framework of the statistical reports kept by the Russians. Cotton cultivation in Turkestan dates to ancient times. Before the Russian occupation, cotton cultivation in the region was carried out to meet the needs of family businesses, and there was no intensive agriculture in large areas. The main reason for this is that cotton cultivation requires a lot of labor and is therefore a costly crop. In Turkestan, taxes were generally collected in kind by khanate administrators, and cotton was frequently used as a means of payment. Cotton cultivation in Turkestan, which had been continued in the old way thanks to the "Guza" cotton variety unique to the region, started to change with the Russian occupation of the region. The adaptation of Upland, an American cotton seed variety, to the region thanks to seed trials and high yields attracted the attention of large capital owners to the region. In particular, the Tashkent oasis turned into an implementation base where Russian capital settled densely, and large land leases were made. However, the region's inadequate irrigation capacity and labor force slowed down these initiatives, and cotton production continued to be carried out in the old order, i.e. small farms and family agriculture. Another important reason for the return of the production mechanism was the realization that it was more profitable to buy cotton from the producer and process it than to produce it. One of the main factors that ensured the continuity of cotton cultivation in Turkestan was the lending system. This system, which contains many irregularities, appears as a manifestation of Russian colonization in Turkestan. Spies were hired among the local population to determine what the farmers needed, especially in the winter months, and the population was encouraged to take loans by the spies working for large companies. Another duty of these people, who served as subcontractors of the big companies among the local people, was to make land valuations of the farmers who wanted to receive loans and to ensure that loans were granted accordingly. In the lending system, the terms were set by the cotton companies and the sanctions that would be imposed on the other party if they did not comply were drawn up in two bills of exchange and signed. From that moment on, it is up to the concessionaire company to determine how the cotton will be purchased, what the price will be, how the disputes will be resolved and how the producer will be compensated if the projected cotton production does not materialize. Therefore, in this case, it has become obligatory for the producer to meet the conditions it has committed to. In fact, this system was more of a usury scheme than lending, since the signed bills of exchange offered onerous conditions and the loans were paid to the producers in installments with delays, but the interest started to accrue on the total amount on the date of signature.

Keywords: Turkestan, Russia, Cotton, Upland, Trade.

GİRİŞ

Türkistan tarihin bilinen tüm çağlarından itibaren önemini korumuş bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünyaca ünlü İpek yolunun bu topraklardan geçmesi ticaretin bölgede sürdürülebilirliğini sağlayan önemli faktörlerin başında gelmektedir. Asya Hun İmparatorluğundan günümüze denk Türklerin kadim yurdu olan coğrafya 1853 yılında Rusların Akmescit Kalesini işgal etmesiyle birlikte başlayarak 57 yıl Rus Çarlığı tahakkümü altına girmiştir.¹ Devamında bölgede kurulan özerk cumhuriyetler 74 yıl da Sovyet idaresi altında varlığını sürdürmüş ve 1991 yılında bağımsız Türk Cumhuriyetleri olarak siyasi varlıklarını tescillemişlerdir. Rusların Kazak-Kırgız bozkırlarında etki alanlarını genişletmeleri şüphesiz bahsi geçen tarihten önceye dayanmaktadır. Lakin Rusların asıl hedefi verimli toprakları ve uygun iklim koşullarından ötürü Sır Derya'nın sol tarafıdır yani Fergana vadisi ve çevresidir. Bölgede Rusya'da yetiştirilemeyen ürünlerin tarımın yapılması ve İngilizlerin Hindistan'da pamuk ticaretini ve üretimini elinde bulundurması Ruslar için bölgenin işgalini zaruri kılan yegâne iki sebeptir. Dolayısıyla Rusların bölgeyi ele geçirmeleri ve kendi geleceklerini garanti altına almalarıyla beraber yoğun şekilde tarım ve endüstrisinde önemli yatırımları bölgeye taşıdıkları görülmektedir. Amerika ve İngiltere'nin pamuk üretimini ve ticaretini elinde bulundurduğu dönemde üçüncü bir güç olarak ortaya çıkmak isteyen Rus Çarlığı bu hedefine ulaşmak için usulsüz uygulamalarda bulunmaktan da geri durmamıştır.

Rus işgalinden evvel kendilerine has metotlar ve tohum çeşidiyle üretim yapan Türkistan ahali pamuk ekimi ihtiyaçlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Aile tarımı olarak öne çıkan pamuk çok fazla işçilik gerektirdiği için ekim alanı da bu çerçevede belirlenmiştir.² Türkistan topraklarında tarım iki türde yapılmaktadır. Bunlar sulu ve kuru tarım uygulamalarıdır. Kuru tarım sulanmayan ve yağmurla beslenen, yani yapay sulama gerektirmeyen tarımdır. Sulu tarım ise çok az yağmur alan, ancak sıcaklığın ve güneşin daha fazla olduğu vadilerde yapılmaktadır.

¹ Türkistan'ın işgali için ayrıca bkz; K. K. Abaza, *Zavoevaniye Turkestana*, Tip. M. M. Stasulevi, Sankt Peterburg 1902; Kara, F. *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*, (Ed. Y. E. Tansü), İksad Publishing House, Elazığ 2021, s. 40-41.

² Türkistan Hanlıklarının ekonomik durumu için bkz; *Seyyahların İzinde Türkistan*, (Ed. Mustafa Gökçe), Tombuloğlu, T. *Seyyahlara Göre Fergana'nın Ekonomik Durumu (18. 19. Yüzyıllar)*, Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 175-198.

Bu tür vadilerde tarlalar, dağ nehirlerinden kanallar açılarak yapay olarak sulanmaktadır. Türkistan'da pamuk, Fergana, Semerkand, Trans-Hazar bölgelerinin hemen tüm vadilerini ve Sır Derya (Seyhun) bölgesinin güney kesimini kaplayan sulu arazilerde yetiştirilmektedir.³ Ruslar tarafından bölgenin işgal edilmesiyle birlikte bölgenin daha verimli sömürülmesi için gerekli altyapı çalışmaları gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Türkistan'da boş arazilerin ekimi ve sulanması meselesi bölge valileri ve yetkililer tarafından sıkça vurgulanan konuların başında gelmektedir. Zira sulu tarım çok daha kârlı ve birim alandan elde edilen ürün çok daha yüksektir. Sır Derya havzası Rus taksimine göre altı bölgeye; Fergana, Golodnostep-Dalverzin, Çırçık-Angren, Otrar, Aşağı Sır Derya ve Yukarı Sır Derya olarak belirlenmiştir.⁴ Aşağı ve Yukarı Sır Derya ve Otrar hariç diğer bölgeler pamuk tarımı için oldukça elverişlidir.⁵

Fergana Vadisi'nde tarım yüzey yapısına göre düzlük, dağ etekleri ve dağlık bölüm olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Vadinin uzunluğu yaklaşık 300 km genişliği ise ortalama 160 km'dir. Fergana Vadisi'nde birleşen Narın ve Kara Derya nehirlerinden oluşan Sır Derya Nehri vadiyi doğudan batıya akan nehir yatağı sayesinde ikiye bölerek çeşitli kollara da ayrılmaktadır.⁶ Nehrin sol tarafında İsfara, Soh, Şahimerdan, İsfayram, Aravansay kolları bulunurken sağ tarafında Paşaatu, Kasan ve Gavansay yer almaktadır. Fergana bölgesinde sulanan arazi alanının o dönemde 887.000 hektar olduğu ifade edilmektedir. Bölge eski sulama sisteminin uygulandığı en eski uygulama alanlarından biridir ve Ruslar bölgeye geldiğinde sulama sistemi çerçevesinde yapılabilecek tüm girişimler hali hazırda mevcuttur.⁷

Fergana Vadisi'nden çıkan Sır Derya Nehri Hocend geçidinden geçerek Golodnostep-Dalverzin'e ulaşmaktadır. Bölgede Holta-Bakırgan Nehri sayesinde sulanan alan ise 11 bin hektardır. Dalverzin doğuda Mogoltay Dağları, batı ve güneybatıda Sır Derya Nehri ve kuzeyde Angren Nehri'ne kadar olan bölgedir. Sır Derya Golodnostep ve Dalverzin olarak coğrafyayı ikiye ayırmıştır ve Dalverzin bölgesinde toplam arazi 56 bin hektardır. Ancak tüm bu alanın sulanması olası ve mümkün değildir. Bölgede Dalverzin kanalı sayesinde ortalama sulanabilen alan 5 bin hektardır. Sır Derya Nehri'nin sol kıyısından Begovat köyünden başlayarak Çardar'a kadar uzanan ova ise Golodnostep (Aç Bozkır) olarak adlandırılırken, güneyde Türkistan dağlarının kuzey yamaçları, batıda Kızılkum Çölü, kuzey ve doğuda Sır Derya'nın Tugay kolu ile sınırlı olan bölge 700 bin hektar araziye kapsamaktadır. Bu bölgede sulanabilen arazi ise 57 bin hektardır.⁸

Çırçık-Angren bölgesi, Taşkent vahası ve Türkistan dağlarıyla birlikte Çırçık Vadisi'nin tamamını içerir. Angren, Taşkent, Keleş ve Kurukeleş vadilerinde önceden inşa edilen eski kanallar sayesinde bölgede yaklaşık 260 bin hektarlık bir alan sulanmaktadır. Bunun 46 bin beş yüz hektarı Angren Nehri ve 172 bin hektarı Çırçık Nehri sayesinde sulanırken, diğer nehirlerin sulamada payı 37 bin hektardır. Bölgenin toprak ve iklim koşulları pamuk tarımı için oldukça elverişlidir. Vadinin sulanan üst kısmı meyve bahçeleri ve pamuk tarlaları ile kaplıyken, alt kısmı ise bataklıklıdır.⁹

Türkistan topraklarını Ruslar için cazip kılan birçok husus vardır. Bölgede sulanabilen ve pamuk ekim kuşağında yer alan yeterli miktarda arazinin oluşu başlıca sebeptir. Bu arazilerden yeterli verimi alabilmek içinse çok sayıda rapor hazırlanmıştır. Raporlar doğrultusunda boş topraklara Rus göçmenlerin ve yerleşik düzene geçen ahalinin yerleştirilmesi, mevcut sulama sistemlerinin yenilenmesi ve arazilerin büyük şirketlere ve şahıslara kiralanması hususunda görüşler öne çıkmıştır.¹⁰ 1890 yılında Türkistan'ı ziyaret eden Maliye Bakanı İ. A. Vusnegradskiy zamanında bu konu yeniden gündeme getirilmiş, sulamanın yaygınlaştırılmasıyla birlikte Rus göçmenleri yerleştirmenin daha kolay gerçekleşeceği vurgulanmıştır. Bu durum hem bölgede asimilasyonu gerçekleştirebilmek hem de maksimum üretim sağlamak adına Ruslar için önem arz etmiştir. Maliye bakanı bu doğrultuda görüş bildirirse de devletin yeterli kaynağa sahip olmaması bu planın ertelenmesini sağlamıştır.¹¹ Bu uygulamalar XX. yüzyılın başından itibaren uygulanma fırsatı bulmuş bölge ekonomisinde pamuk kültürünü önemli bir noktaya taşımıştır.

1. Türkistan'da Pamuk Üretimi

Türkistan'da pamuk yetiştiriciliği o dönem ana endüstriyi temsil etmektedir. Rusların bölgede ilk dikkatini çeken unsurların başında gelen pamuk üretimi Türkistanlıların kendi ihtiyaçları doğrultusunda yapılmıştır. *Russkiy Turkestan* gazetesinin (*Rus Türkistan gazetesi*) belirttiğine göre; 1894-95-96 yıllarında Fergana Vadisi'nde pamuk

³ S. F. Grigorev, *Razvedeniye Hlopcatnika v Turkestanskoy Kraye*, Elek. Tip. Lit. Poltora, Semerkand 1912, s. 6.

⁴ Ayrıca bkz; N. V. Ostroumov, *Geografiya Turkestanskogo Kraya s Krattkim Svedeniyami o Hanstvah Buharskom, Hivinskom i Zakaspiskou Oblast*, İzdanie 2-e, Tip. Lit., Samarkand 1891, s. 16-17.

⁵ *Aziatskaya Rossiya, Zemliya i Hozyaistva*, Tom Vtoraya, İzdaniye P. U. G., Petersburg 1914, s. 282-283.

⁶ İ. I. Geyer, *Ves Russkiy Turkestan*, Tip. Turkestan, Taşkent 1908, s. 75.

⁷ G. K. Rizenkampf, *Problemi Oroşeniye Türkistana, Vipusk Perviy Orositel'naya Hlopkovaya Programa*, Obrazavaniye Prog., Moskova 1921, s. 60; *Aziatskaya Rossiya...*, s. 233-234.

⁸ G. K. Rizenkampf, *Problemi Oroşeniye Türkistana*, s. 62-63; *Russkiy Türkistan*, 29 Eylül 1898, No: 1

⁹ G. K. Rizenkampf, *Problemi Oroşeniye Türkistana*, s. 65.

¹⁰ A. İ. İvanov, *Russkaya Kolonizatsiya v Turkestanskoy Kraye*, Tip. T-VA, Obşest., Sankt Peterburg 1890, s. 234-236.

¹¹ V. İ. Masalskiy, *Hlopkovodstvo Oroşeniye Gasudaristvennih Zemel i Çastnaya Predpriyemçivost*, Tip. M. M..., Petersburg 1908, s. 21-22.

RUSLARIN TÜRKİSTAN'DA PAMUK ÜRETİMİ VE TİCARETİ

ekimine rağbet üst seviyede değildir. Son yıllarda yaşanan iklim değişimlerinin pamuk ekimini gerilediği belirtilirken, bunun geçici bir durum olduğu, büyük firmaların fabrika inşaatlarını tamamlaması ve Semerkant-Andican yolunun iyileştirilmesiyle tekrar canlanacağı vurgulanmaktadır.¹² Rusların bölgeyi işgal etmesiyle birlikte pamuk üretimini artırmak için tohum ıslahı, zirai donanım, kredilendirme sistemi ve sulamanın yaygınlaştırılması gibi önemli reformlar yapmışlardır. Türkistan'da pamuk ekimi için boş arazilerin işlenmesinin yanı sıra pulluk, mibzer, tohum ayırma ve çapa makinesi gibi zirai donanımlarda o dönemde kullanılmış ve uygulamalar şüphesiz Türkistan'da pamuk hasadında verim artışı sağlamıştır. Ruslar tarafından 1890'lı yıllara kadar pamuk üreticilerinin metotlarına dokunulmamış destekleme faaliyetleri ile üretici teşvik edilmiştir.

Türkistan'da pamuk üretimi XX. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar eski bilgi ve birikimi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Pamuk aynı anda suya ve güneşe muhtaçtır. Bu nedenle Türkistan'ın güney kesimleri pamuk üretimi için oldukça elverişlidir. Ancak bir kültür bitkisi olan pamuğun aile işletmeleri tarafından üretildiği göz önüne alındığında üretim değerleri düşüktür. Pamuk üretiminde ekili arazi ve verim artışı sağlamak için Rus işgalinin ilk elli yılında işgücü yetersizliği dikkat çekmektedir. Fergana Vadisi'nde ortalama bir ailenin yılda ekebileceği pamuk ekimi alanı yaklaşık 15 dönüm olarak ifade edilmektedir.¹³ Türkistan'da pamuk ekimi yapılacak arazilerin sürümü genellikle ilkbaharda yapılırken bazen sonbaharda güz sürümü de yapılmaktadır. Sabanla araziler kademeli olarak üç kez sürülürken toprağın yeterli gevşekliğe ulaşması bitkinin kök salınımı için gereklidir. Sulamanın rahat yapılabilmesi için arazi yüzeyinin iyi düzenlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle eğimli arazilerde yapılan pamuk ekimi işçiliği daha zahmetli ve maliyetlidir. Pamuk tarımında sulama sisteminin doğru yapılması elzemdir zira suyun homojen dağılması bitki sağlığı açısından da önemlidir. İlkel pamuk tarımında suyun cazibeli olarak akması yani belirli bir yükseklikten ekim alanını komple sulayabilmesi gerekir. Nehir yataklarından ana arklar açılarak su araziye taşınır ve küçük geverler sayesinde tarlalara taşınmaktadır.¹⁴ Arazinin eğimli olduğu durumlarda bitkinin suyu alabileceği şekilde karık sistemi uygulanır, yani tarla küçük alanlara bölünerek parça parça sulanmaktadır. Pamuk tarlalarına önce su verilir ve tohum yatağının nemlendirilmesi ve suyun tüm alana ulaşımını kontrol edilir. Sonra toprağın tavını çekmesi beklenir ve hemen ardından elle pamuk ekimi gerçekleştirilir. Ekim'de sıra arası belirlenir ve her tohum yatağına 5-10 adet pamuk tohumu atılır. Bu işlem kadınlar tarafından yapılırken sulama ve çapalama işlerini yetişkin erkekler yapmaktadır.¹⁵ Pamuk ekim tarihi ise genellikle nisan ayının ilk haftasından son haftasına kadar gerçekleştirilir. İlk sürgünlerin çıkmaya başlamasından itibaren üç haftadan sonra her tohum yatağında üç pamuk bitkisi bırakılarak seyreltme işlemi yapılmaktadır. Burada tohumun fazlaca atılıp tekrar seyreltilmesinin amacı olası aksiliklere karşı tarlanın boş kalmasının önüne geçmektir. Pamuk olgunlaşma süresinde 5 ila 8 kez sulanmaktadır. Olgunlaşma dönemi ile birlikte bitkinin olgunlaşmasının homojen olmamasından sebep hasat belirli aralıklarla yapılmaktadır.¹⁶ Yukarıda bahsettiğimiz üzere meşakkatli bir tarım uygulaması olan pamuk üretimi için yeterli işgücünün bulunmaması ilk başta bölgeler arası göç hareketlerinin yaşanmasına neden olmuş, sonradan ise verimli arazilere Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen insanlar yerleştirilmeye başlanmıştır. Pamuk üretiminde çalışmak üzere işçiler genellikle ekim işleminden hasada kadar 2-3 aylığına işe alınmıştır. Kısmi işe alımlar ise genellikle hasat zamanında gerçekleşmiştir. Andican ve Fergana şehirlerine; Nemengan, Karategin, Kaşgar ve Hokand'dan insanlar pamuk işlerinde çalışmak için mevsimsel göç etmişlerdir.¹⁷ Ekim alanlarının artmasıyla birlikte pamuk işçilerinin almış olduğu günlük ücret 1907 yılında 40 ila 50 kopeyktan 1 ruble 20-40 kopeyke çıkarılmıştır.¹⁸

Türkistan'da¹⁹ Rus işgalinden evvel sadece "guza" adı verilen ve olgunlaşma zamanında lifleri koza içerisinde kalarak dökülmeyen bir pamuk çeşidi yetiştirilmiştir. Türkistan guzasının verimi çok yüksek olmadığı gibi lif oranı da düşüktü. Yalnızca Hive çeşidinin dayanıklılık ve lif kalitesi olarak iyi niteliklere sahip olduğu söylenebilir, Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği'nde bu çeşit ekilmeye devam etmiştir.²⁰ 1888 yılından itibaren Türkistan'ın pamuk ekilebilen arazilerinin tamamında Amerikan pamuğu ekilmeye başlanmıştır.²¹ Amerikan pamuğunun bölgeye uygunluk deneyleri A. Wilkins tarafından Taşkent yakınlarında yapılmıştır.²² Birçok pamuk tohumunu deneyen Wilkins yalnızca "upland" çeşidinden olumlu sonuçlar almıştır. Pamuk denemelerinin başarılı olması Rus pamuk yetiştiricilerinin ve şirketlerin Taşkent yakınlarında konumlanmasına neden olmuştur. Belyakov şirketi 620 hektar, Bolşaya Yaroslav Fabrikası 400 hektar ve Tarsina şirketi 200 hektar arazide pamuk yetiştirmeye başlamıştır. Semerkant da 200 hektarlık Meyerkort şirketinin pamuk arazisi ve Fergana da Kudrin

¹² *Russkiy Türkistan*, 29 Eylül 1898, No: 3.

¹³ Vyaç., Yuferev, *Trud v Hlopkovih Hozyaistvah Turkestana*, Tip. V. F..., Petersburg 1914, s. 16.

¹⁴ S. F. Grigorev, *Razvedeniye Hlopcatnika v Turkestanskoy Kraje*, s. 7.

¹⁵ Vyaç., Yuferev, *Trud v Hlopkovih Hozyaistvah Turkestana*, s. 4-5.

¹⁶ Vyaç., Yuferev, *Trud v Hlopkovih Hozyaistvah Turkestana*, s. 6.

¹⁷ Ayrıca bkz; Vyaç., Yuferev, *Trud v Hlopkovih Hozyaistvah Turkestana*, s. 21-23.

¹⁸ İ. P. Verhoskoy, *Hlopkovodstvo v Turkestani Perevozka Hlopka Taşkentskoy i Sredney Aziatskoy Jeleznim Dorogam*, Tip. Ministr..., Petersburg 1910, s. 49.

¹⁹ Bu dönem için Hive ve Buhara emirlikleri Ruslar tarafından Türkistan'a dâhil edilmemektedir.

²⁰ S. Kareyşi, *Sredniyaziatskiy Hlopok, Yivo Kultura. O Çistka Pressovka i Otpravka Na Runka*, Tip. Lit..., Kiev 1892, s. 4.

²¹ V. İ. Masalskiy, *Rossiya Turkestanskiy Kray*, T. 19, İzdaniye A. F. Devriena, S. Petersburg 1913, s. 464.

²² S. Kareyşi, *Sredniyaziatskiy Hlopok, Yivo Kultura*, s. 4.

şirketinin 150 hektar arazisi bulunuyordu. Bölgenin tamamında irili ufaklı Rus şirketlerinin toplam işlediği pamuk arazisi 4.800 hektardır.²³

Amerikan pamuğunun bölgeye uyum sağlaması görüldüğü üzere Rus sermayesinin dikkatini çekmiş bölgeye ciddi ölçeklerde Rus göçü gerçekleşmeye başlamıştır. Pamuk ticareti ve ekimi Taşkent çevresinde yoğunlaşmıştır. İlk yıllar başarılı sonuçlar veren Amerikan pamuk çeşidi uplandın bilinmeyen bir özelliği ortaya çıkmış ve ilkbaharın geç donlarına dayanamayarak üreticisini hayal kırıklığına uğratmıştır. Yukarıda bahsedilen arazi kapma rekabeti durumu tersine dönmüş birkaç Rus firması (Andican Bolşaya Yaroslav Fab.) sabit kalıp, diğer büyük fabrikalar ve çiftlikler bölgeden çekilmişlerdir. Pamuk ekimi ise bireysel olarak devam etmiş ortaklık modeli uygulanmıştır.²⁴ Bu hızlı geri çekilmenin bazı nedenleri vardır. Büyük çiftliklerin mekanizasyon sıkıntısı yaşaması, iklim şartları, pamuğu alıp işlemenin üretmekten daha karlı olması ve sulama sisteminin yetersiz kalması gibi problemler başı çekmektedir.

Pamuğun suya muhtaç olduğuna yukarıda değinmiştik. Bölgeyi sulayan ana nehir Sır Derya üzerinden açılan büyük kanallar vasıtasıyla sulama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu kanalların en büyüğü Bos-su yaklaşık 180 km uzunlukta olup 2 bin sekiz yüz metre küp su taşırken beş çıkış verilmiş ve bu küçük kanallar üzerinden 13.446 hektar araziye sulamıştır.²⁵ İkinci büyük kanal ise 69 çıkışa sahip Zaharık yaklaşık 155 km uzunluğunda ve 63 bin 500 hektar araziye sulamaktadır. Bölgenin diğer sulama kanalları; Hanım-Arık 85 km, İskender-Arık 50 km, Cunarık 47 km ve Kulkurdukarık 45 km uzunluğa sahipken bu kanalların hepsi Çırçık Nehri'nin sağ tarafında bulunmaktadır. Çırçık Nehri'nin sol tarafında 90 km uzunluğunda Karasu ve 26 km uzunluğunda Taşlak kanalından başka su yolu bulunmamaktadır. Angren Nehri'nden 317 su kanalı çıkmaktadır ve bunların en uzununu Han-Arık yaklaşık 32 km uzunluğundadır.²⁶ Türkistan bölgesinde yapay olarak sulanan tüm arazilerin kesin sayısı bilinmemektedir, yaklaşık 1.874.900 hektardır ve bu rakam yapay sulamanın uygulandığı diğer bölgelerle karşılaştırıldığında Türkistan'ı Hindistan'dan sonra ikinci sıraya taşımaktadır.²⁷ Türkistan'da tarım mekanizasyonun gelişmesi ekim alanlarının artmasında öncü rol oynamıştır. Cazibeli sulamanın mümkün olmadığı yerlerde kanallara pompalar atılarak arıktan su seviyesinden yukarıda yer alan tarlaların sulanması sağlanmış, bu işlem için tarla sahibi pompa sahibine 40 ila 60 ruble arasında para ödemiştir.²⁸

Yıllar içerisinde dalgalanma görülen pamuk arazisinin artışı dikkat çekicidir. Fergana Vadisi'nde 1888'de 34.669 hektar olan ekim alanı 1916'da 348.469 hektar, Sır Derya'da 25.841 hektardan 61.535 hektara, Semerkand'a 7.980 hektardan 60.305 hektara ve Hazar bölgesinde 160 hektardan 60.362 hektara çıkmıştır. Verilerin zirve yaptığı dönem 1916 yılıdır. Türkistan genelinde yaşanan Büyük Türkistan İsyanı'ndan sonra ekim arazilerinin düşüşü ise kayda değerdir ve Fergana hariç diğer bölgelerde ise neredeyse yarı yarıya azalmıştır. Fergana'da ise 100.000 hektar düşüş yaşanmıştır.²⁹ Bu dalgalanmalar yıl bazında değerlendirilmiş ve rakamların ortaya çıkmasında iklim şartları da etkili olmuştur. Misal verecek olursak eğer; 1895 yılının Haziran ayında Sır Derya'nın yoğun yağışlardan dolayı taşması sonucunda havzada yer alan köyler ve tarım arazilerinin bir kısmı sular altında kalmıştır.³⁰ Bunun yanında *Turkestanıye Vedemosti* gazetesinin bildirdiğine göre; temmuz ayında Nemengan şehrinde pamuk hasadının çok iyi geçmesinin beklendiği belirtilmiştir.³¹

2. Türkistan'da Pamuk Ticareti

Türkistan, Rus işgalinden evvel bir tarım ve hayvancılık sahasıdır. Tarihin erken dönemlerinden itibaren İpek Yolu güzergâhında bulunmasından sebep ticari hayat hep var olmuştur. Ayrıca hanlıklar kendi aralarında ticaret yapmışlardır. Rus işgaliyle birlikte Türkistan topraklarında kurulmak istenen sömürü sistemi bölgenin ekonomisini önemli ölçüde değiştirmiştir. Hanlıklar döneminde kendi ihtiyaçlarını karşılayacak kadar üretim faaliyetinde bulunan yerel ahali Rus hâkimiyetinin altında daha fazlasını yapmak zorunda bırakılmıştır. Türkistan'da işgalden evvel takas ticareti sık kullanılan bir uygulamadır. Yine vergilerin çoğunun aynı olarak toplandığı göz önüne alındığında bölgede bir doğal ekonomiden bahsetmek yerinde olacaktır. Aynı vergilendirme sistemi sadece ürünün miktarını belirlemekle kalmaz aynı zamanda türü ve çeşidi hakkında bilgi vermektedir. Zira verginin türü ve miktarı önceden belirlenir ve bu sebeple pek çok bölgede sırf vergi ödemesi yapabilmek için pamuk ekilmiştir.

Ruslar ile birlikte bu düzen değişmiş büyük ölçekli fabrikalar bölgeye taşınmaya başlamıştır. Bu fabrikaların işlevsel hale gelmesinin en önemli sebeplerinden birisi 1881-89 yılları arasında inşa edilen Türkistan Demiryolunun açılmasıdır. Türkistan'ı Rusya pazarına bağlayan ve taşıma maliyetlerini büyük ölçüde düşüren

²³ Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva, Hlopkoy Targovli i Promişlennosti Turkestana*, Tip. Lit. Drevney..., Moskova 1926, s. 42; İ. P. Verhoskoy, *Hlopkovodstvo v Turkestani*, s. 35.

²⁴ V. İ. Masalskiy, *Rossiya Turkestanıy Kray*, s. 463.

²⁵ *Aziatskaya Rossiya*, s. 237.

²⁶ Ayrıca bkz; N. A. Bentseleviç, *Vodnie Puti Turkestana*, Tip. Min. Putey Sabşeniye, S. Petersburg 1914, s. 111.

²⁷ İ. P. Verhoskoy, *Hlopkovodstvo v Turkestani*, s. 41-42.

²⁸ V. N. Oglobin, *Promişlennosti i Targovliya Turkestana, İz Putevih Zametok*, İzd. Tip. Rus., Moskova 1914, s. 12.

²⁹ Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva*, s. 43.

³⁰ *Turkestanıya Vedemosti; Vihodyat Po Voskresenyami i Çetvergami*, No: 1371, Sayı 39, 4-16 İyun 1895.

³¹ *Turkestanıya Vedemosti; Vihodyat Po Voskresenyami i Çetvergami*, No: 1391, Sayı 59, 17 İyul-29 Avgust, 1895.

RUSLARIN TÜRKİSTAN'DA PAMUK ÜRETİMİ VE TİCARETİ

taşımacılık ağı Orenburg-Taşkent bağlantısıyla birlikte daha yaygın hale gelmiştir.³² Hokand'dan Petersburg'a 1 pud pamuğun taşıma maliyeti 1 ruble 15 kopeyek'tir.³³ Türkistan'da pamuk ticareti kendine has bir gelişim göstermiştir. Pamuk diğer yaygın ekilen buğday ve arpa gibi tahıl ürünlerinin aksine hemen satılması gereken bir mahsuldür. Pamuk hasat süresinin çok uzun olması üreticiler için kredi ihtiyacı doğurmuştur. 1895 yılında örneğin bir devlet bankasının herhangi bir şubesinin kredi limiti 3 milyon ruble iken, bin ve beş yüz ruble kredi hesabına sahip çok sayıda müşterisi vardı. 1898 yılında bu rakam 1 milyon rubleye düşürülmüştür. Piyasadan çekilen 2 milyon ruble Türkistan pamuk pazarını derinden etkileyerek, krediye ulaşımı oldukça zorlaştırmıştır. Devlet bankalarından kredi kullanan firmaların birçoğu Türkistan pazarından çekilmeye başlamış, bu da ticari rekabeti zayıflatırken güçlü firmaların piyasada rakipsiz kalmasına neden olmuştur.³⁴ Bu kredi sistemi pamuk ticareti tarihinde önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Pamuk üretmek için sağlanması gereken ekonomik şartlar ticaret firmaları tarafından yerine getirilmiştir. Türkistan'da pamuk ticareti genellikle (Buhara Yahudileri³⁵) Moskovskiy, Yaroslav ve Lodzinskiy firmaları tarafından yapılmıştır.³⁶ Ancak burada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Türkistan'da Ruslar tarafından yapılmak istenen pamuk ticaretinin geleceğini belirleyen etkenlerden en önemlisi Amerikan pamuğunun dünya üzerindeki etkisine bağlıdır. Rusların da sıkça ifade ettiği üzere 1890'lı yıllarda gerileyen pamuk üretiminin iç etkenlere bağlı olduğu kadar dış etkenlere de bağlı olduğu dikkat edilmesi gereken bir husustur.³⁷ Firmalar ticari faaliyetlere başlarken kendisine bir müşteri ağı kurması gerekiyordu. Üreticilerin mallarını satın garantisi altına alması pamuk üretiminin devamlılığı için önemlidir. Bu nedenle uzun soluklu anlaşmalarla üreticilere garanti verilmiştir. Bu sistemin işlerliğini sağlayan en önemli faktör ise kredilendirme sistemidir. Ticari veya satın alma kredisinin tüm çiftçileri bir arada tutan güçlü bir sömürge aracı olduğu gerçeği tartışılmaz. Üretici pamuğu ham olarak teslim eder ve diğer tüm işlemler alıcı firmaya aittir.³⁸ Pamuk alım işlemi ise aşağıdaki şekilde gerçekleşmektedir.

Pamuk ticareti yapacak şirket yerel pazarda bu işin uzmanı olan ve yüklü maaş verdiği kişiler görevlendirmiştir. Bu kişi alım sezonu boyunca tek yetkilidir ve tüm sorumluluk ona aittir. Pamuk üreticisi fabrikalara ve tüccarlara ulaşma konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamamış, en yüksek fiyat veren kuruluşu malını satma imkânına sahip olmuştur. Ancak bu serbest ticaret küçük çiftçi grupları arasında mevcut iken çoğunluk tam olarak arz talep dengesini özümseyememiştir. Pamuk ekonomisinin kredi ihtiyacı olduğu gibi firmaların da üretim devamlılığı için üreticilere olan bağlılığı söz konusudur. Kredi veya avans dağıtmak üreticiyi elde tutmanın en önemli unsurudur. Bu nedenle firmalar kırsal kesim ile bağlantı kurmanın yollarını aramışlardır. Firmalar konuya ihtimamlı yaklaşarak mevduat dağıtmaya ve halkın sempatisini kazanmaya çalışmışlardır. Bunun için acenteler ve komisyonlar kurarak hatırı sayılır kişilerden bu kuruluşlarda istifade etmişlerdir. Bölgenin durumunu çok iyi bilen bu kişilerin komisyoncu olarak faaliyet göstermesi firmaların elini güçlendirmiştir. Üreticiyi yakından tanıyan bu komisyonlar tutmuş olduğu ajanlar sayesinde köylülerin en sıkışık zamanlarında devreye girmiş ve onlara tarlasının değeri kadar kredi verilmesini sağlamışlardır. Pamuk üreticileri kredi işine gönülsüz yaklaşmışlardır zira kredi alıp borcunu ödeyemeyenlerin düşmüş olduğu duruma yakinen şahit olmuşlardır.³⁹

Köylüler arasında şirketlerin tuttuğu casusların görevi sadece krediye ihtiyacı olanları bildirmek değildir. Kredi verilecek kişinin arsasının değeri, ne kadarının sulanabildiği ve arazinin pamuk üretimi için uygun olup olmadığı bilgisini şirketlere sağlamakla yükümlüydüler. Bu sistem zamanla bölgede gücünü hissettirmiş pazara gelen pamuğun %90'ı kredi alan çiftliklerin mallarından oluşmuştur. Avans uygulanma şekli ise %50 ekime başlarken, %25 ilk çapada, %15 ikinci çapada ve %10'u bayramlar ve tatillerden önce verilmekteydi. Pamuk üreticileri ile şirketlerin müteveli heyeti arasında yapılan protokol her şeyin önceden hesaplandığını göstermektedir. Üreticiler ile bir araya gelen heyet iki senet düzenler birincisi kredi olarak alınabilecek miktar ikincisi ise pamuğu şirkete satmaktan vazgeçmesi durumunda ödeyeceği cezaya ilişkin sözleşmedir. Hasadın tamamının alacaklı şirkete koşulsuz teslim edilmesini ve fiyatın arz ve talep kanunlarına göre değil, şirketin sahip olacağı fiyata göre belirlendiğini belirten hükümler ilgi çekicidir.⁴⁰ Bu anlaşmada faizler hesap edildiği halde üreticiye herhangi bir ödeme yapılmamış dolayısıyla avans ödemesi yapmak şirketin imtiyazına bırakılmıştır. Şirket senetleri bankada iskonto edip nakit olarak kullanırken, faiz oranı 9 ay boyunca %12 den hesaplanmış köylülere ödeme, pamuğun ihraç edilmesinden sonra yapılmıştır.⁴¹

Ticari senetler ileride yaşanabilecek olumsuzluklara karşı olası dava durumlarında işletmeleri koruyan maddeler içermesi bakımından dikkate değerdir. Çifte kambiyo senetlerinde yer alan maddelere göre imtiyaz tamamen alıcıdadır. Bu hükümler ise şu şekildedir. "1- Hasadın tamamen alacaklı şirkete satılması ve fiyatın arz

³² İ. İ. Geyer, *Ves Russkiy Turkestan*, s. 85.

³³ V. İ. Masalskiy, *Rossiya Turkestanskiy Kray*, s. 466.

³⁴ *Russkiy Türkistan*, 29 Eylül 1898, No: 1

³⁵ Buhara Yahudileri için ayrıca bkz. İ. İ. Geyer, *Ves Russkiy Turkestan*, s. 57.

³⁶ V. İ. Masalskiy, *Rossiya Turkestanskiy Kray*, s. 465; İ. P. Verhoskoy, *Hlopkovodstvo v Turkestani*, s. 32.

³⁷ *Turkestanskiye Vedemosti: Vihodyat Po Voskresenyami i Çetvergami*, No: 1369, Sayı 37, 28 May-9 İyun, 1895.

³⁸ Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva*, s. 109-110.

³⁹ Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva*, s. 110-112.

⁴⁰ V. İ. Masalskiy, *Rossiya Turkestanskiy Kray*, s. 465.

⁴¹ Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva*, s. 113.

talep dengesine göre değil, şirketin belirlediği fiyata göre satılması ve diğer şirketlere mal satışı yasaklanmıştır. 2- Pamuğun en geç ekim-kasım aylarında işletmeye teslim edilmesi gerekir. 3- Amerikan tohumundan pamuğu fiyatlardaki artış ya da azalışa bakmaksızın işletme kendi belirlediği fiyattan satın alır. 4- Amerikan tohumundan elde edilen pamuğu teslim ederken, tamamen kuru, beyaz, temiz, toprak veya başka yabancı maddelerden arındırılmış olmalıdır. Aksi halde firma karşılıklı ve gönüllü olarak belirlediği fiyattan bu pamuğu kabul etmek zorunda değildir. 5- Yağmur veya soğuk hava nedeniyle pamuk hasadı yapılamaz hale gelirse, bu durumda ya mütevellî heyeti kendi takdirine göre pamuğun fiyatını kendisi belirler ve biz belirlenen fiyat üzerinde anlaşabiliriz ya da dışarıdan tarafsız dört kişi tarafından seçilen kişiler fiyat belirler. İkbahar sağanakları, erken donlar, aşırı sıcaklar ve sıcak rüzgârlar gibi kontrolümüz dışında kalan koşullar nedeniyle pamuk bitkisi tamamen yok olursa ve hasat tamamen kullanılamaz hale gelirse, bunu üretici firmalara derhal bildirmekle yükümlüdür. Ekim için süre kalırsa aynı şartlarda depozito ve tohum aldıkları araziye firmadan aldıkları yeni tohumlarla tekrar ekmeleri gerekir. İkinci ekim zamanı geç gelirse ve ikincil ekimden elde edilen hasadın aynı nedenlerle ölmesi veya tamamen kullanılamaz hale gelmesi durumunda üretici depozitoyu en geç Ekim ayının sonuna kadar mütevellî heyetine iade etmekle yükümlüdür. 6- Üretici Amerikan tohumlarından pamuk toplayıp, bunu başkasına satarsa, başka bir şehre veya başka bir çarşıya götürürse, o zaman tohumlarla birlikte sattığı her pud pamuğun cezasını ödemek zorunda kalır. İki tarafta imzasının yanında bir işaretle imzaladığı anlaşmaya uyacağını taahhüt eder.”⁴²

Bu kıymetli kâğıtlar ticarete XIX. yüzyılın 90’lı yıllarına kadar geçerliliğini korumuştur. Yukarıda belirtilen kambiyo senetlerini imzalayarak avans kredi alan üreticiler kaderlerini firmaların insafına bırakmıştır. Pamuk ticareti üzerinden düzenlenen bu belgeler Türkistan’da Rusların yapmış olduğu sömürü düzenini açıkça ortaya koymaktadır.

Pamuk pazarında 1910 yılından itibaren dalgalanmalar yaşanmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda kriz kendini hissettirmiş pamuk firmalarının faaliyetlerini derinden etkilemiştir. 1910 yılında 1 pud⁴³ pamuğun fiyatı Moskova’da 16 ruble 85 kop. satılırken, 1911 yılında bu rakam 12 ruble 50 kop. kadar düşmüştür. Hem pamuk yetiştiricileri hem de işletmeler bu durum karşısında ağır kayıplar yaşayınca pamuk ekonomisinin sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Amerika’da 1911 yılında yaşanan pamuk hasadının çok verimli geçmesi fiyatların keskin bir düşüş yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle pamuk ekiminin ve ticaretinin yoğun olduğu Fergana’da firmalara olan borç 60 milyon rubleye ulaşırken, 12 milyon ruble değere sahip senede protesto çekilmiş ve ödenememiştir.⁴⁴ Türkistan’da pamuk ticareti firmaları, bankaları, aracı kurumları ve her türlü alıcıyı zenginleştiren bir sömürge düzeni üzerine kurulmuştur. Pamuk üreticisi işin tüm yükünü çekerken, borçlandırılarak çok düşük miktarlarda kazanç elde etmiş ve borcunu ödeyemeyenler topraklarından olmuşlardır.

Türkistan’da Amerikan pamuğunun yaygınlaşmasıyla pamuk hasadında yüksek verim elde edilmiştir. 1906 yılında 284 bin hektar⁴⁵ pamuk ekimi yapılmış ve 12 milyon pud pamuk elde edilmiştir. Bu rakamın büyüklüğü önceki dönem verilerinden anlaşılmaktadır. 1888’de 1 milyon 55 pud pamuk Rusya’ya taşınırken, 1892’de 2 milyon 722 bin pud, 1897’de 4 milyon 782 bin pud ve 1899’da 5 milyon 757 bin pud pamuk Rusya’ya gönderilmiştir. Türkistan’dan 1888-1910 yılları arasında 115 milyon pud pamuk elde edilirken 1 pud pamuğun ortalama alım fiyatı 8 ruble 25 kop.’tir.⁴⁶ Ruslar için Türkistan ne kadar kârlı bir sömürge olduğu tartışması hem imparatorluk hem de Sovyet döneminde çokça tartışılan konuların başında gelmiştir. Özellikle pamuk üretimi üzerinde bu konu ele alındığında XIX. yüzyılın sonunda ithal Amerikan pamuğu ile Türkistan pamuğu arasında 2 ruble 30 kop. fark vardır.⁴⁷ Bu küçük miktar için hazineye çok fazla para çıkışı bu durumu kârsız olarak göstermektedir.

Rus yetkililer tarafından pamuk üzerinden alınan vergi oranı %10 olarak belirlenmiştir. 1912 yılında sadece Fergana bölgesinde 255 bin 576 hektar pamuk ekilmiştir. Hektar başına 25 pud verim elde edilmiş olsa ve 1 pud’un 10 rubleye satıldığı üzerine hesap edilirse Bu dönemde sadece Fergana Vadisi’nde üretilen pamuğun değeri 63 milyon 891 bin rubledir. Toplanması gereken vergi yaklaşık 6 milyon 800 bin ruble iken toplanan vergi 2 milyon rubledir.⁴⁸ Burada yapılacak çıkarım ekilen arazi miktarı ile çıkarılan ürün miktarı aynı doğrultuda değildir. Hanlık idaresi zamanında vergiler aynı olarak toplanmış ve bu işlem direkt Han’a bağlı görevliler tarafından her üründen onda bir olarak yerine getirilmiştir.⁴⁹ Ruslar tarafından uygulanan nakdi vergi sistemi bölgede tam anlamıyla uygulanamamış, bölge ahalisi bankaların, tefecilerin ve büyük firmaların sömürgesi haline getirilmiştir.

⁴² Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva*, s. 114; İ. P. Verhoskoy, *Hlopkovodstvo v Turkestani*, s. 33.

⁴³ 1 Pud yaklaşık olarak 16 kg 380 gramdır.

⁴⁴ Al. P. Demidov, *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva*, s. 117.

⁴⁵ 1907 yılında pamuk tarlaları tarafından işgal edilen 284 bin hektarlık arazinin 222 bini Fergana bölgesi, 39 bini Sırderya bölgesi ve 28 bini de Semerkant bölgesindedir.

⁴⁶ İ. P. Verhoskoy, *Hlopkovodstvo v Turkestani*, s. 37.

⁴⁷ *Ubitoçen-li Turkestan dla Rossii*, Tip. Lit. R. Golike, Petersburg 1899, s. 18.

⁴⁸ *Borba za Hlopak, Sbornik Statey, İzdatelstva V. S. N. H.*, Moskova 1918, s. 22.

⁴⁹ *Borba za Hlopak, Sbornik Statey*, s. 18.

SONUÇ

Rus bilim adamları Türkistan'da yüzey çalışmaları gerçekleştirmiş, bölgenin zenginlikleri raporlanmıştır. Eskiden beri var olan Rusya-Türkistan ticareti sayesinde bölgeyi yakından bilen Ruslar için pamuk ticareti önemli meselelerin başında gelmiştir. Türkistan'ın işgaliyle birlikte Amerikan pamuğuna bağımlılıktan kurtulmayı hedefleyen Ruslar, pamuk ekiminden en yüksek verimi alma gayesiyle hareket etmiş ve XIX. yüzyılın başından itibaren yüksek üretim değerlerine ulaşmayı başarmıştır. Pamuk ekim alanlarının hızla artması Rus Devleti'nin teknik anlamda yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Hem iş gücü hem de mekanizasyon sıkıntısı çeken Ruslar işgalden sonraki otuz yıl boyunca bölgenin sulanması konusunda da yetersiz kalmışlardır. Büyük pamuk fabrikalarının bölgeye taşınması hızlı gerçekleşmiş ancak bölgeden ayrılmaları da o minvalde olmuştur. Eski usul pamuk üretimine devam edilen Türkistan'da üreticiler kredilendirme sistemiyle borçlandırılmış ve bu sayede üretimde devamlılık sağlanmak istemiştir. Bu sistem sayesinde yapılan usulsüzlükler ise zamanla yerini tam bir sömürge düzenine bırakmıştır. Türkistan'da sekiz buçuk rubleye alınan pamuk Moskova'da neredeyse iki katına satılmıştır. Üreticilere ise satmış oldukları pamuğun bedelini kendi istedikleri fiyattan ve peyderpey ödeyen firmalar kredilerin üzerine yüzde on iki faiz uygulamışlardır. Ezcümle Türkistan'da Rus pamuk ticareti, Türkistanlılar için büyük mağduriyete sebep olurken, Rus bilim adamları gelinen noktada Türkistan'ın kâr mı yoksa zarar mı olduğu hususunu tartışmaya açmışlardır. Özellikle Sovyet döneminde ve hemen öncesinde sıkça gündeme gelen bu konu yapılan araştırmalar ve raporlar sayesinde analiz edilebilmiştir. Rusların, Amerika'dan ithal ettikleri pamuk ile Türkistan'da ürettikleri pamuğun pud fiyatı neredeyse aynı orana tekabül etmiştir. Bu sonuca bakarak ortaya çıkan genel kanıya göre Rus otoritelerin çoğunluğu Türkistan'ın faydadan çok zarar getirdiğini savunmuşlardır.

KAYNAKÇA

1. Basılı Eserler

- Abaza, K. K. *Zavoevaniye Turkestana*, Tip. M. M. Stasulevi, Sankt Peterburg 1902.
- Aziatskaya Rossiya, Zemliya i Hozyaistva*, Tom Vtoraya, İzdaniye P. U. G., Petersburg 1914.
- Bentseleviç, N. A. *Vodnie Puti Turkestana*, Tip. Min. Putey Sabşeniye, Sankt Petersburg 1914.
- Borba za Hlopak, Sbornik Statey*, İzdatelstva V. S. N. H., Moskova 1918.
- Demidov Al. P. *Ekonomiçesliye Oçerki Hlopkovodstva, Hlopkoy Targovli i Promişlennosti Turkestana*, Tip. Lit. Drevney..., Moskova 1926.
- Geyer, İ.İ. *Ves Russkiy Turkestan*, Taşkent, Tip. Turkestan, 1908.
- Grigorev, S. F., *Razvedeniye Hlopçatnika v Turkestanskom Kraye*, Elek. Tip. Lit. Poltora, Semerkand 1912.
- İvanov, A. İ. *Russkaya Kolonizatsiya v Turkestanskom Kraye*, Sankt Petersburg, Tip. T-VA, Obşest., Sankt Petersburg 1890.
- Kara, F. *Rusya'nın Orta Asya'ya (Türkistan) Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi*, (Ed. Y. E. Tansü), İksad Publising House, Elazığ 2021.
- Kareyi, S. *Sredniyaziatskiy Hlopok, Yivo Kultura, O Çistka Pressovka i Otppravka Na Rınkı*, Tip. Lit..., Kiev 1892.
- Masalskiy, V. İ. *Hlopkovodstvo Oreşeniye Gasudaristvennih Zemel i Çastnaya Predpriymçivost*, Tip. M. M..., Petersburg 1908.
- Masalskiy, V. İ., *Rossiya Turkestanskiy Kray*, T. 19, İzdaniye A. F. Devriena, St. Petersburg 1913.
- N. V. Ostroumov, *Geografiya Turkestankogo Kraya s Kraktkim Svedeniyami o Hanstvah Buharskom, Hivinskom i Zakaspiskou Oblast*, İzdanie 2-e, Tip. Lit., Samarkand 1891.
- Oglobin, V. N. *Promişlennosti i Targovliya Turkestana, İz Putevih Zametok*, İzd. Tip. Rus., Moskova 1914.
- Rizenkampf, G. K., *Problemi Oroşeniye Türkistana, Vipusk Perviy Orositel'naya Hlopkovaya Programa, Obrazvaniye Prog.*, Moskova 1921.
- Seyyahların İzinde Türkistan*, (Ed. Mustafa Gökçe), Tombuloğlu, T. *Seyyahlara Göre Fergana'nın Ekonomik Durumu (18. 19. Yüzyıllar)*, Pegem Akademi, Ankara 2019.
- Ubıtoçen-li Turkestan dla Rossiy*, Tip. Lit. R. Golike, Petersburg 1899.
- Verhoskoy, İ. P. *Hlopkovodstvo v Turkestani Perevozka Hlopka Taşkentskoy i Sredney Aziatskoy Jeleznim Dorogam*, Tip. Ministr..., Petersburg 1910.

Yuferev, V., *Trud v Hlopkovich Hozyaistvah Turkestana*, Tip. V. F..., Petersburg 1914.

2. Gazeteler

Russkiy Türkistan, 29 Eylül 1898, No: 1

Russkiy Türkistan, 29 Eylül 1898, No: 3

Turkestanskiya Vedemosti; Vihodyat Po Voskresenyami i Çetvergami, No: 1391, Sayı 59, 17 İyul-29 Avgust, 1895.

Turkestanskiye Vedemosti; Vihodyat Po Voskresenyami i Çetvergami, No: 1371, Sayı 39, 4-16 İyun 1895.

Turkestanskiye Vedemosti; Vihodyat Po Voskresenyami i Çetvergami, No: 1369, Sayı 37, 28 May-9 İyun, 1895.

GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>

